

Тексты и разысканія
по
Армяно—Грузинской филологіи
Книга VIII

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТРОЙ ДРЕВНЕЙ ГРУЗИИ
И ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ

Томъ I

Изслѣдованіе И. ДЖАВАХОВА
Петербургъ 1905 г.

Մարդկանց՝ ինչպէս անհատների, այնպէս էլ ամբողջ ազգերի բարեկամութեան հիմունքը փոխադարձ ծանօթութիւն է: Որքան շատ ենք հանդիպում մեզ ծանօթ անձին, որքան աւելի է պարզւում մեզ համար նրա անցեալն ու ներկան, նրա ընդունակութիւններն ու պահանջները, նրա կարեքների ու բարեքների ընդհանրութիւնը մերինի հետ, նրա ցաւերի և վէրքերի նոյնութիւնը մեզ տանջող ցաւերի և վէրքերի հետ, այնքան աւելի սերտ կապէ հաստատւում, այնքան աւելի մեծ է լինում մեր ծանօթութիւնը և նա աւելի շուտով փոխւում է սերտ բարեկամութեան, որը և հասնում է փոխադարձ անձնազօհութեան: Ուզում ենք ընկեր գտնել, գործ սկսել, մեզ ցոյց են տալիս այս կամ այն մարդու վրայ: մենք նախ քան գործին անցնելը, պատասխանում ենք, որ չենք ծանաչում ցոյց տուած մարդուն, որ նախ պէտք է մօտից ծանօթանալ և ապա միայն՝ փորք ինչ ուսումնասիրելուց ու բնաւորութիւնն հասկանալուց յետոյ մենք վճռում ենք մեր անելիքը: Առաջինք որ նոյն ձևով է հաստատւում նաև ազգերի բարեկամութիւնը: Որքան աւելի լաւ են ուսումնասիրում ազգերն իրար, որքան աւելի շատ կէտեր են գտնում համերաշխութեան, փոխադարձ շահերի ընդհանրութեան, վիճակակցութեան և այլն, այնքան առաւել սերտ է լինում նրանց բարեկամութիւնը և նրանց կապն անխզելի: Ներկայ ժամանակի բարեկամութեան չափն ու առաիճանը և համերաշխութեան կարիքը որոշելու համար բացի վերոյգրեալներից շատ մեծ նշանակութիւն ունի ազգերի պատմական անցեալը, նրանց քաղաքակրթական ջանքն ու արդիւնքը, նրանց

ընտանեկան և հասարակական կարմակերպութիւնը, շրջապատողները, նրանց քաղաքականութիւնը և յաւակնութիւնները: Որքան խելացի, բաղմակողմանի է լինում անցեալի ուսումնասիրութիւնը, որքան լաւ են ծանօթանում նոր սերունդներն իրենց նախորդների պատմական կեանքի հետ, այնքան էլ զիւրին է լինում նրանց և յեանորդների սերտ բարեկամութիւնն ու համերաշխ դործունէութիւնը:

Առաջաւոր Ասիայում՝ Եւրոպայի և Ասիայի կամուրջ կոչուած մասում հաղարաւոր տարիներից իվեր ապրում է երկու ազգ, նրանց ծագումը նրանց պատմաբանները համարում են մի մարդուց, մի ընտանիքից և դարերից իվեր ապրել են իբրև հարազատ եղբայրներ: Շրջապատող ազգերի քաղաքականութիւնը նրանց վերաբերութեամբ եղել է նոյնը, թէ հալածանք և թէ տառապանք միասին են քաշել և ուրախութեան ուրախացել:

Այդ ազգերն անցենկացրել դրացութեան մէջ դարեր, բայց երբէք իրար արիւն չեն թափել, երբէք սահմանների ընդարձակութեան կամ իրար հաշուն աշխարհակալութեան համար արիւնհեղութիւն չեն ունեցել և չկայ մեր պատմութեան մէջ փոքր ի շատէ աչքի ընկնող մի սև էջ, որ հակառակն ապացուցանէր: Այդ երկու ազգերը վրացիք և հայերն են, որոնք ապրել են միատեսակ, զարգացել իրար հետ և զօրացել ու թուլացել նոյնպէս շատ քիչ բացառութեամբ՝ դարձեալ իրար հետ:

Նոյն դրութիւնը դեռ շարունակւում է անփոփոխ: Բայց փոխուել է մի բան. — մինչդեռ մեր նախնիք քաջ տեղեակ էին իրար անցեալին. մինչդեռ վրացի դիւանագէտն ու հոգևորականը ծանօթ էր հայի անցեալին և ընդհակառակն, այժմ այդ երկու ազգերի զաւակներն մեր անգունութեամբ և անհեռատեսութեամբ զանցառութեան ենք տուել այդ պարտականութիւնը և ընականաբար դարմանալի չէ, որ տգէտ և անհեռատես զաւակների գէթ մի և այն էլ փշաքած մատի համար գոռար չէր թշնամական դգացմունքներ սնուցանելն ու ընթացք տալը: Սակայն դարերի ժառանգութիւնը այդպէս հեշտ չի ոչնչանում և այն կողոպտելը տարիների գործ չէ: Վերջին տարիների բացասական երևոյթները, որոնք արդիւնք էին արտաքին հոսանքի և ազդեցութեան, որոնց պատուաստման համար en masse երկու փողովորդների սրտում հող չկար և լինել չէր կարող, ծնունդ տուին նաև զբաղմուն պահանջների, աւելի մեծ չափով հետաքրքրուլու իրար՝ թէ ներկայ և թէ անցեալ կեանքով. պարզելու անցեալի և ներկայի կարեքները և միացած ուժով ու նոյն ճա-

նապարհով դիմելու դէպի լուսաւոր և լաւագոյն ապագան: Այդ ուղղութեամբ և ոգով գրուած աշխատութիւն էր պ. Վերմիշեանի սիրուն աշխատութիւնը՝ «Վրահայոց յարաբերութեան նիւթեր վերնագրով» ռուսաց լեզուով հրատարակուած, որով յարգելի հեղինակը պարզեց անհեռատես շօյնիստների մեծագրանքը և գլխաւորապէս իշխան Ճաւճաւաձէի գրքինը—հայոց մասին: Այդպիսի սգի և ուղղութիւն ունին ուսուցչապետ Մառի զուտ գիտնական աշխատութիւնները, որով նա պատմական անցեալ յիշատակարանների միջից ծաղկաքաղելով, ցոյց է տալիս, թէ ո՞րքան մեծ է եղել հայոց և վրաց քաղաքակրթական հապը: Անցեալում և ինչ աստիճանի կարևոր է երկու աղբերի պատմական աղբիւրների, յիշատակարանների, տրձանագրութիւնների և ներկայ հասարակական կեանքի ուսումնասիրութիւնը նրանց անցեալը լիակատար կերպով պատկերացնելու և պատմութեան թերի կողմերը փոխադարձաբար լրացնելու համար: Այդ ձևի լուրջ աշխատութիւն է և Ի. Զաւախովի վերոյգրեալ աշխատութիւնը, որը հակառակ հին աղբիւրների սակաւութեան և թերութիւնների, գալիս է պարզելու, որ վրահայոց քաղաքական զարգացումը սկսուել է նոյն կորիզից, զարգացել նոյն շաւղով, նոյնպիսի հիմունքներով բաժանուել են երկրի մասերը և նրա վարիչները, և նոյն ձևով կազմուել է երկրի տիրող իշխանութիւնը: Եւ այլապէս լինել ինքն ըստ ինքեան չէր կարող, որովհետեւ նախապատմական դարերից սկսած մենք գրացի էինք իրար և այնքան սերտ կապուած մեր ցաւերով և ուրախութեամբ, մեր հասարակական և պետական շահերով, որ պատմագիրները միևնոյն հօրից են սկսում մեր ծագման նկարագիրը և Հայկին ու Քարթլոսին համարում հարազատ եղբայրներ: Բայց մեր նպատակը առասպելանման նիւթերի պարզաբանութիւնը չէ, այլ այն, որ պարզենք Ի. Զաւախովի ուշադրութեան արժանի աշխատութիւնը և մեր պատմական կեանքի զարգացման նոյնութիւնը դեռ շատ և շատ հին դարերից:

Ի. Զաւախովի յիշեալ աշխատութիւնը նուիրուած է ց'այսօր հազիւ շօշափած հետաքրքրական խնդրին՝ հին Վրաստանի և Հայաստանի պետական կազմակերպութեան լուսաբանութեան:

Այժմս միայն, այս աշխատութիւնը աչքի անցկացնելուց յետոյ, պարզոււմ է, թէ մենք ինչ աղօտ և հարեանցի հասկացողութիւն ունէինք մեր անցեալ ընկերվարական կեանքի և կազմի, նրա զարգացման հիմունքին—սաղմի և մեր հին հասարակական—պետական կեանքի կազմակերպութեան մասին:

Հեղինակը արդարացի նկատում է, որ «Հռոմէական և Սասան-

նեան տէրութեան քաղաքականութեան վերաբերեալ խնդրները և նրանց ունեցած ազդեցութիւնը Վրաստանի վրայ դեռ շօշափուած անգամ չեն և որ ինքը մտադրութիւն ունի այդ բանին նուիրել առանձին հատոր, նոյնպէս առանձին հատորի նիւթ է դարձրել քարթվէլ ցեղերի բնակութեան տարածման տեղերը. «որովհետեւ յիշեալ խնդրի մշակութեան համար հարկաւոր է յատուկ լինգվիստիքական՝ (համեմատական լեզուագիտական) ճանապարհորդութիւններ, որ այժմ անկարելի էր թւում»:

Այդ պատճառով ահա ներկայ հատորը նուիրուած է յատկապէս հին Վրաստանի և Հայաստանի պետական կազմակերպութեան: Այնուհետեւ յիշատակում է այն սակաւաթիւ գրական աղբիւրները, որոնցից օգտուել է Վրաստանի հին անցեալի համար որպէս լաւագոյն և համարեա միակ աղբիւր ծառայել է Ստրաբոնը և մասամբ Քոէնֆոնը, իսկ Հայաստանի համար ի նկատի է ունեցել Փաւստոս, Ղազար Փարպեցի և Եղիշէ:

Վրաստանի վերաբերութեամբ բերում է Ստրաբոնի հետեւալ հատուածը. «Զորս տեսակ մարդիկ են ապրում այդ երկրում» ասում է Ստրաբոնը. «առաջինը և նրանցից գլխաւորը, որից թագաւոր են դնում մեռնողի (թագաւորի) ամենամօտ և աւագագոյն անձին. իսկ թագաւորից յետոյ երկրորդ անձնաւորութիւնը տեսնում է դատեր և առաջնորդում զօրաց: Երկրորդը բաղկացած է քուրմերից, որոնք միաժամանակ վճռում են և դրացիների հետ ունեցած վէճերը. երրորդը բաղկացած է նրանցից, որոնք պարապում են պատերազմական գործերով և երկրագործութեամբ, իսկ չորրորդը բաղկացած է հասարակ ժողովրդից, որոնք թագաւորի ստրուկներ են և թագաւորի կենսական անհրաժեշտ պիտոյքներն են հոգում: Նրանց ընդորի (Երեւիայի բնակիչների) գոյքը ընդհանուր ցեղական է. կառավարում և կարգադրում է այն՝ ցեղի աւագը: Այսպէս են իբերներն ու նրանց երկիրը»: Յարգելի գիտնականն այստեղից եզրակացնում է, որ քրիստոնէական շրջանի առաջին դարու սկզբին Վրաստանում մասնաւոր սեփականութիւն գոյութիւն չուներ, որ կալուածքը կազմում էր ընդհանուր ցեղական սեփականութիւն: Ցեղը կազմում էր այն ժամանակուայ վրաց հասարակական կազմակերպութեան հիմունքը, որ թագաւորի իշխանութիւնը նման էր իւրաքանչիւր ցեղի աւագի իշխանութեան և տարբերութիւնը միայն կայանում էր նրանում, որ թագաւորը միևնոյն ժամանակ այն ցեղի աւագն էր, որը իրաւունք ունէր իրեն միջից թագաւոր դնելու: Այսպիսով ցեղը և ցեղական

կազմակերպութիւնը հիմք պետք է համարուի ոչ միայն հասարակական կազմակերպութեան, այլ և Վրաստանի թագաւորական իշխանութեան:

Պարզաբանելով, որ մեփիէ և խելմծիփիէ վրացերէն բառերը գործածութեան մէջ են մտել աւելի ուշ և երբէք թաղաւոր բառի միտք չունին հին ձեռագիրների մէջ գործածուած միջոցին, վրաց պատմութիւնից բերում է հատուածներ, որտեղ թագաւորը կոչուած է մամասախիսի (տանուտէր)—Մցխէթայի տանուտէր: Շարունակելով իւր գիտնական խուզարկութիւնները, երևում է, որ իւրաքանչիւր գիւղի աւագը և գլխաւոր պաշտօնեան կոչւում էր նոյնպէս տանուտէր և դատաւորներ ընտրւում էին պալատում կրթուածներից կամ այնտեղ եղածներից, հոգեւորականներից, լաւ և մեծ վաճառականներից և կամ գիւղական լաւ տանուտէրներից: VII—X դարի մամասախիս բառին փոխարինում է մբաւարի (գլխաւոր) կամ թաւի (գլուխ) ինչպէս օրինակ երիսթաւի, (ժողովրդապետ), ցիխիսթաւի (բերդապետ), խէվիսթաւի (ձորապետ):

Այսպիսով մենք գործածուած ենք տեսնում տանուտէր բառը հետեւեալ ձևերով. տանուտէր գիւղի, տանուտէր Մցխէթի, տանուտէր Վրաստանի, հետեւապէս միևնոյն անուն կրող մարդիկ իրարից տարբերւում էին մի միայն իրենց իշխանութեան սահմանների մեծութեամբ և ցեղական կազմակերպութիւնը Վրաստանում ոչ թէ միայն հասարակական, այլ և պետական կեանքի հիմքն էր կազմում:

Այնուհետև յարգելի գիտնականը որոշում է, թէ ինչպէս էր բաժանւում հին Վրաստանը և ինչն էր կազմում բաժանման հիմքը: Բաժանման գլխաւոր հիմքը կազմել է (տուն) սախի հասկացողութիւնը, որը գործ է ածուել սովորական տան նշանակութեամբ, բայց տրուել է նաև ամբողջ գիւղի, ձորի և ցեղի կայուածքին: Պարզելով Սոփելի բառի հին նշանակութիւնը, որը միանգամայն համապատասխան չէ ներկայ հասկացողութեան, որ հին ժամանակ սովելի նշանակում էր երկիր, աշխարհ, իսկ գիւղի համար գործ էր դրւում դաբա բառը, որ ամբողջիւն ունեցող գիւղը կոչւում էր քաղաք և հանգիստանում էր որպէս ամբողջ պաշտպանութեան համար, կամ որպէս վաճառականութեան կեդրոն: Այսպիսով պարզաբանելով Վրաստանի հին անցեալը, երկրի բաժանումը և պետական կազմակերպութիւնը, դանում է, որ զեռ քրիստոնէական առաջին դարում Վրաստանում և Հայաստանում գոյութիւն ունէր Առորա—Իրանական առեւտրական կուլտուրան և հառարակական կեանքը:

(Շարունակելի).